

ทฤษฎีเกี่ยวกับการเจริญเติบโตและพัฒนาการของเด็ก

อ.ดร.พิมพารณีย์ กลั่นกลิ่น

อ.ร.ต.อ.หญิง จุฑิมา สุขเลิศตระกูล

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเจริญเติบโตและพัฒนาการของเด็ก

ทฤษฎี คือ คำอธิบายที่เป็นผลสรุปจากการศึกษาพัฒนาการและพฤติกรรมมนุษย์โดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ทุกทฤษฎีตั้งอยู่บนความเชื่อบางประการ ใช้อธิบายพัฒนาการมนุษย์ในด้านต่างๆ ความรู้จากทฤษฎีทำให้ผู้ศึกษานำไปตั้งสมมติฐานเพื่อตรวจสอบและยืนยันความจริงที่ได้ค้นพบ หรือความจริงที่แตกต่างจากเดิม ทำให้ทราบว่าข้อมูลใดที่มีความสำคัญหรือไม่สำคัญ จริงหรือไม่จริง ทฤษฎีเปรียบเสมือนเลนส์ที่ใช้มองลักษณะพัฒนาการต่างๆ ของมนุษย์ ทำให้เห็นและเข้าใจพัฒนาการมนุษย์แต่ละช่วงวัยได้ชัดเจน

1. ทฤษฎีชีววิทยา

ทฤษฎีที่จัดอยู่ในกลุ่มชีววิทยา (biological theories) ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาของชาร์ลดาร์วิน (Charles Darwin) เน้นอิทธิพลของการมีปฏิสัมพันธ์ของบุคคลและสิ่งแวดล้อม มองมนุษย์ในแง่วิวัฒนาการ และการปรับตัวเพื่อการมีชีวิตรอด

1.1 ทฤษฎีพัฒนาการของพันธุกรรม เช่น กฎการถ่ายทอดลักษณะทางพันธุกรรมของเมนเดล

1.2 ทฤษฎีวุฒิภาวะของกีเซล (Gesell) สามารถใช้อธิบายพัฒนาการด้านร่างกายที่เกิดขึ้น โดยเน้นว่าการเจริญเติบโตของมนุษย์ เป็นกระบวนการพัฒนาต่อเนื่อง เป็นแบบแผนตามลำดับขั้นความก้าวหน้าของพัฒนาการจำเป็นต้องมีการปรับประสบการณ์ใหม่เข้ามาพร้อมกับประสบการณ์เก่าและเกิดความสามารถใหม่ขึ้น พฤติกรรมที่แสดงออกมาเป็นการแสดงออกของกระบวนการเปลี่ยนแปลงของวุฒิภาวะ (maturation) ของระบบประสาทของมนุษย์ กีเซล ให้คำอธิบายทฤษฎีว่า พฤติกรรมเป็นผลมาจากยีนส์ ความพร้อมของกล้ามเนื้อและระบบประสาท และจะปรากฏเมื่อถึงเวลาที่เหมาะสมและในเวลาที่ได้เลยกัน ซึ่งเป็นวงจรของพฤติกรรม (Cycle of behavior) กีเซล ใช้พฤติกรรมเป็นเครื่องวัดพัฒนาการเด็ก โดยแบ่งพัฒนาการออกเป็น 4 ด้านใหญ่ๆ คือ พัฒนาการด้านกล้ามเนื้อมัดใหญ่ (gross motor development) พัฒนาการด้านกล้ามเนื้อมัดเล็ก หรือการปรับตัว (fine motor development) พัฒนาการด้านภาษา (language development) พัฒนาการด้านสังคมและการช่วยเหลือตนเอง (personal – social development)

1.3 ทฤษฎี Ethology มีความเชื่อเรื่องอิทธิพลของธรรมชาติที่มีอยู่เหนือกระบวนการปรับตัวและการเรียนรู้ โดยธรรมชาติได้วางโปรแกรมการพัฒนาให้บุคคลมาแล้วตั้งแต่เกิด เช่น เด็กทารกมีความ

น่ารัก เกิดความรักใคร่ผูกพันระหว่างมารดา-ทารก เด็กทุกชาติรู้จักการร้องอ้อแอ้ คนทุกคนแสดงสีหน้า เหมือนกันเวลาเศร้าเสียใจ เป็นต้น

2. ทฤษฎีจิตวิเคราะห์

2.1 Psychosexual developmental stage ของ ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) อธิบายว่าความต้องการหรือสัญชาตญาณทางเพศเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาบุคลิกภาพเนื่องจาก สัญชาตญาณทางเพศเป็นพลังผลักดันให้คนแสดงพฤติกรรมต่างๆ เพื่อลดแรงขับนั้น ในแต่ละวัยของ พัฒนาการตั้งแต่วัยทารกถึงวัยรุ่น ในวัยเด็กมีแหล่งที่เด็กจะเกิดความสุข ความพึงพอใจบริเวณอวัยวะ ในแต่ละระยะไม่เหมือนกัน ซึ่งเด็กจะต้องผ่านเป้าหมายแต่ละระยะ ถ้าเด็กไม่บรรลุเป้าหมายก็จะทำให้ เด็กยึดติดอยู่กับระยะนั้น และการพัฒนาในระยะต่อไปไม่ได้ มีผลต่อการปรับตัวทางจิตสังคมเมื่อเติบโต ขึ้น ฟรอยด์ เชื่อว่าบุคลิกภาพและการแสดงออกของบุคคลมีความเกี่ยวข้องกับจิต โดยกล่าวถึงโครงสร้าง ของจิต ซึ่งมีองค์ประกอบ 3 ส่วน ดังนี้

1. Id เป็นแรงขับที่เกิดจากสัญชาตญาณซึ่งอยู่ใต้จิตสำนึก (unconscious)
2. Ego เป็นองค์ประกอบของบุคลิกภาพของคนที่อยู่ในจิตสำนึก (conscious) เป็น กลไกปรับเปลี่ยนความต้องการของ id ให้แสดงออกมาเหมาะสมกับสภาพเป็นจริงที่เป็นที่ยอมรับของ บุคคลอื่นในสังคม พยายามทำความเข้าใจกับความเป็นจริงว่าอะไรทำได้ อะไรทำไม่ได้
3. Super ego เป็นส่วนของจิตที่ประกอบด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดี เป็นเหมือนมโน ธรรมที่บอกว่าไม่ควรทำอะไร และอุดมคติที่บอกว่าควรจะทำอะไร ทำหน้าที่เป็นเหมือนผู้อบรมสั่งสอน ควบคุมความประพฤติ

เมื่อบุคคลเผชิญปัญหาที่ id ไม่ได้ได้รับความพึงพอใจ ego จะสร้างกลไกป้องกัน (defense mechanism) เพื่อควบคุมเก็บกดความคิด ที่เกิดจากการไม่ได้รับการตอบสนองของกลไกเหล่านั้น เช่น การถดถอย การโทษผู้อื่น การเก็บกด เป็นต้น

ฟรอยด์ได้แบ่งพัฒนาการทางจิต – เพศ ออกเป็น 5 ระยะ คือ

1. ระยะ oral stage อยู่ในช่วงวัยแรกเกิด – 1 ปี ทารกจะมีความสุข ความพึงพอใจ บริเวณปาก ริมฝีปาก ลิ้น ฟัน กิจกรรมส่วนใหญ่จึงเป็นการดูด การกัด การเคี้ยว และการส่งเสียง ในวัยขวบแรกปีนี้ ทารกต้องพึ่งผู้ใหญ่อย่างมาก ไม่มีความอดทนรอคอย ความคิดความพอใจอยู่ที่ ตนเองเป็นศูนย์กลาง ถ้าทารกไม่ได้รับความพึงพอใจอย่างเต็มที่ ทารกจะมีจิตยึดติด (fixation) ซึ่งอาจ แสดงออกเป็นลักษณะนิสัยของบุคคลนั้น เช่น ชอบกินจุบจิบ ชอบพูดคุย ชอบนินทา ชอบสูบบุหรี่ เป็นต้น เรียกว่ามี oral character แต่ถ้าได้รับการตอบสนองความต้องการมากเกินไป อาจพัฒนา บุคลิกภาพเป็นคนมองทุกสิ่งทุกอย่างในด้านดี และพึ่งพาผู้อื่นมากเกินไป

2. ระยะเวลา anal stage อยู่ระหว่างอายุ 1 – 3 ปี บริเวณทวารหนักเป็นอวัยวะที่เด็กจะแสวงหาความพึงพอใจ เป็นช่วงที่เด็กมีพัฒนาการของกล้ามเนื้อหูรูดแล้ว เด็กสามารถถลันและปล่อยอุจจาระเมื่อตนเองต้องการ ความพึงพอใจของเด็กในขั้นนี้จึงอยู่ที่การขับถ่าย บิดามารดาเริ่มหัดควบคุมการขับถ่ายโดยให้ถ่ายเป็นเวลา และถ่ายเป็นที่ ซึ่งสามารถมีผลต่อบุคลิกภาพของเด็ก ถ้าเด็กถูกบังคับหรือเข้มงวดเกินไป เด็กไม่ได้รับความพึงพอใจ จะพัฒนาเป็นผู้ใหญ่ที่ยึดติด (fixation) อยู่กับวัยนี้ เรียกว่ามี anal character เช่น เป็นคนเจ้าระเบียบ หรือรักความสะอาดจนเกินไป ชอบสะสมวัตถุต่างๆ เพื่อความพึงพอใจ แต่ถ้าถูกละเลยการฝึกการขับถ่ายจะพัฒนาเป็นผู้ใหญ่ที่ไม่มีระเบียบ หรือไม่รู้จัดจ้านระบบของงาน

3. ระยะเวลา phallic stage อยู่ระหว่างอายุ 3 – 6 ปี อวัยวะสืบพันธุ์เป็นบริเวณที่เด็กจะแสวงหาความพึงพอใจ เพราะเป็นบริเวณที่น่าสนใจ และไวต่อการกระตุ้นความรู้สึกของเด็ก เด็กเริ่มสังเกตความแตกต่างของอวัยวะเพศชายและหญิง เด็กบางคนชอบเล่นอวัยวะเพศของตนเอง เริ่มอยากรู้ อยากรู้อะไรที่แตกต่าง ช่วงเวลานี้เป็นระยะของ oedipus complex คือ เด็กผู้ชายจะติดมารดา และอิจฉาบิดาที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับมารดา และ electra complex คือ เด็กผู้หญิงจะติดบิดาและอิจฉามารดาที่ใกล้ชิดกับบิดา แต่เมื่อเด็กโตขึ้นก็สามารถปรับบทบาทเป็นปกติได้ โดยที่เด็กจะเข้าใจได้ว่าบิดามารดามีความสัมพันธ์กันในฐานะคู่ครองด้วยนอกเหนือจากบทบาทที่เป็นบิดามารดา และหันมาเลียนแบบบิดามารดาที่เป็นเพศเดียวกันกับตนเอง (identification) ทำให้เด็กสามารถพัฒนาเพศที่เหมาะสมของตนเอง แต่ถ้าเด็กไม่สามารถแก้ไขความรู้สึกของตนที่มีต่อบิดามารดาที่เป็นเพศตรงกันข้าม เด็กจะพัฒนาไปสู่การมีปัญหาในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ การเลือกคู่ครอง และการมีบทบาททางเพศที่ผิดปกติได้

4. ระยะเวลา latency stage อยู่ระหว่างอายุ 6 – 12 ปี ระยะเวลาที่พลังทางเพศจะไม่แสดงออกถือว่าอยู่ในระยะพัก แต่จะถูกทดแทนด้วยพลังความต้องการด้านอื่น โดยเฉพาะการแสวงหาความสุขจากการคบเพื่อนร่วมวัย เล่นกับเด็กเพศเดียวกัน เรียนรู้การปรับตัวต่อสังคมเพื่อเข้าสู่วัยผู้ใหญ่

5. ระยะเวลา genital stage อยู่ระหว่างอายุ 12 – 18 ปี เป็นระยะที่เข้าสู่วัยรุ่นมีวุฒิภาวะของระบบสืบพันธุ์ (mature sexuality) และมีการสร้างฮอร์โมนเพศ อวัยวะสืบพันธุ์เริ่มกลับมาเป็นแหล่งของความสุข ความพึงพอใจ ฟรอยด์ เชื่อว่าเด็กวัยนี้เป็นวัยที่มีแรงขับทางเพศอย่างเต็มที่ ความรู้สึกทางเพศเป็นไปอย่างสมบูรณ์ มีความสนใจในเพศตรงข้าม ความสัมพันธ์กับบิดามารดาจะลดลง สร้างสัมพันธภาพกับบุคคลอื่นมากขึ้น และมีการแสวงหาคู่ นำไปสู่การแต่งงานและมีครอบครัวเติบโตเป็นผู้ใหญ่ต่อไป

2.2 Psychosocial developmental stage ของ อีริก อี ริคสัน (Erik Erikson) ได้สร้างทฤษฎีพัฒนาการทางจิตสังคมขึ้นตามแนวคิดทฤษฎีพัฒนาการทางจิตเพศของฟรอยด์ และได้พัฒนาแนวคิดใหม่โดยมีแนวคิดว่าปัจจัยทางด้านสังคม และวัฒนธรรมมีผลต่อพัฒนาการทางจิตสังคมของแต่ละช่วง

อายุ และจะดำเนินไปเรื่อยๆ ตลอดช่วงอายุขัย ในขณะที่ทฤษฎีของฟรอยด์ สิ้นสุดที่วัยรุ่น การพัฒนาทางจิตสังคมของบุคคลในแต่ละระยะจะเผชิญปัญหาและภาวะวิกฤติต่างๆ (psychosocial crisis) ที่ต้องใช้ความพยายามเพื่อจะแก้ไขให้หมดไป ถ้าเกิดความคับข้องใจ (psychological conflict) ไม่ได้รับการแก้ไขอาจทำให้พัฒนาการขั้นต่อไปเกิดความล่าช้า อีริคสัน ได้เสนอพัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งทางสังคม-จิตใจ 8 ขั้น ดังนี้

1. ความไว้วางใจกับความไม่ไว้วางใจผู้อื่น (Trust vs Mistrust) เป็นขั้นพัฒนา ด้านวางใจหรือไม่ไว้วางใจ เกิดขึ้นในวัยแรกเกิด - 1 ปี เป็นระยะที่การตอบสนองของบิดามารดา หรือผู้เลี้ยงดูมีความสำคัญอย่างมากในการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของทารก คือ การได้รับอาหาร ความปลอดภัย ความรัก การอุ้ม การสัมผัส ความสุขสบาย ถ้าทารกได้รับการตอบสนองความต้องการอย่างเพียงพอและสม่ำเสมอ ก็จะทำให้เกิดความพึงพอใจและพัฒนาเป็นความไว้วางใจต่อผู้อื่น ซึ่งความไว้วางใจ (trust) เป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สุดสำหรับการพัฒนาบุคลิกภาพที่ดี (health personality) แต่ถ้าขาดการดูแลเอาใจใส่ไม่ได้รับความรัก ความอบอุ่น หรือได้รับการตอบสนองความต้องการแต่ไม่เพียงพอ ทารกจะพัฒนาความรู้สึกเป็นไม่ไว้วางใจผู้อื่น มองโลกในด้านไม่ดี ขอบระวางสงสัยผู้อื่น และแสดงความรักต่อผู้อื่นไม่เป็น

2. ความเป็นตัวของตัวเองกับความละอายใจและไม่แน่ใจ (Autonomy vs. Shame and Doubt) เกิดขึ้นในช่วงอายุ 1 - 3 ปี หรือวัยหัดเดิน เป็นวัยที่พัฒนาความเป็นตัวของตัวเอง หรือความละอาย และสงสัยไม่แน่ใจ ในระยะนี้เด็กจะมีการพัฒนาความเป็นตัวของตัวเอง ยึดตัวเองเป็นศูนย์กลาง คือชอบค้นหา อยากรู้อยากเห็น และพยายามทำอะไรด้วยตนเอง เช่น ตักอาหารใส่ปากเอง ใส่เสื้อผ้าเอง เป็นต้น เด็กจะรู้สึกภาคภูมิใจมากที่สามารถทำอะไรด้วยตนเองได้ และพัฒนาความรู้สึกมั่นใจในความสามารถของตนเอง แต่ถ้าเด็กไม่ได้ทำในสิ่งที่ตนเองทำได้ บิดามารดา คอยห้ามหรือใช้คำว่า “อย่า” ตลอดเวลา ให้ทำในสิ่งที่ยังไม่พร้อม หรือใช้คำดูต่ำลงโทษ แทนคำชมเชยต่อกิจกรรมที่เด็กทำ เด็กจะพัฒนาความรู้สึกละอายใจและสงสัย ไม่แน่ใจในความสามารถของตนเอง

3. ความคิดริเริ่มกับความรู้สึกผิด (Initiative vs. Guilt) เกิดขึ้นในช่วงอายุ 3 - 6 ปี เป็นขั้นที่พัฒนาความคิดริเริ่ม หรือความรู้สึกผิด จากการใช้โอกาสสำรวจสิ่งแวดล้อมมากขึ้นในวัยหัดเดิน เด็กวัยก่อนเรียนนี้จะเรียนรู้สิ่งต่างๆ รอบตัวโดยการซักถามสงสัยอยู่ตลอดเวลา เด็กที่ได้รับการสนับสนุนให้หัดใช้ความสามารถของตนเอง จะเริ่มพัฒนาความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เด็กจะมีความอยากรู้อยากลองทำในสิ่งต่างๆ ตามความคิดของตนเอง เริ่มมีความสามารถในการวางแผนในการทำกิจกรรมของตนเองโดยการคิดเอง และพยายามทำตามแผนที่วางไว้ แต่ถ้าผู้ใหญ่ไม่สนับสนุนหรือห้ามปรามการทำกิจกรรมของเด็ก จำกัดการสำรวจสิ่งแวดล้อมของเด็ก หรือคอยตำหนิการกระทำทำให้เด็กรู้สึกกลัวไม่

ดี สิ่งเหล่านี้จะทำให้เด็กรู้สึกผิด (guilt) และไม่กล้าที่จะเริ่มทำอะไรเองต่อไป เป็นผลเสียในการพัฒนาบุคลิกภาพในระยะต่อมา

4. ขยันหมั่นเพียรแข่งกับปมด้อย (Industry vs. Inferiority) เกิดขึ้นในช่วงอายุ 6 – 12 ปี เป็นขั้นพัฒนาความขยันหมั่นเพียรหรือความรู้สึกด้อยในวัยเรียน เด็กจะเริ่มฝึกทักษะในการเรียน การเขียน การอ่าน หรือทักษะทางสังคม เริ่มมีความขยันหรือมีความสำเร็จของตน เด็กจะพัฒนาความรู้สึกในด้านดีต่อความภาคภูมิใจในตนเองและผลสำเร็จที่ได้รับ ถ้าทำไม่สำเร็จและเกิดความรู้สึกว่าตนเองทำไม่ได้เหมือนคนอื่นจะเกิดความรู้สึกด้อย รู้สึกตนเองไม่มีความสามารถ ขาดความมั่นใจในตนเอง

5. การพบอัตลักษณ์แห่งตนแข่งกับการไม่เข้าใจบทบาทตนเอง (Identity vs. Role Confusion) เกิดขึ้นในช่วงอายุ 12 – 18 ปี เป็นขั้นพัฒนาการรู้จักตนเอง มีเอกลักษณ์ หรือสับสนในบทบาท วัยรุ่นเป็นวัยที่อยู่ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่เปลี่ยนจากวัยเด็กเป็นวัยผู้ใหญ่ มีการเปลี่ยนแปลงมากมายทั้งด้านร่างกาย และสติปัญญา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้เด็กค้นหาความเป็นตนเองอย่างแท้จริง วัยรุ่นจึงต้องเริ่มสร้างความรู้สึกความเป็นตนเอง การมีสัมพันธภาพกับกลุ่มเพื่อน (peer group) กำหนดวิถีชีวิตที่ตนเองต้องการ การวางอนาคตและอาชีพของตนเอง วัยรุ่นบางคนพยายามทำตามแบบอย่างบุคคลที่เขาชื่นชอบและนำมาเป็นรูปแบบของตนเอง ถ้าวัยรุ่นไม่สามารถค้นหาเอกลักษณ์ของตนเองได้ จะสับสนในบทบาทของตนเอง อาจนำไปสู่ปัญหาพฤติกรรมต่างๆ เช่น ต่อต้านสังคม แยกตนเอง และติดสิ่งเสพติด เป็นต้น

6. ความรักร่วมใจแข่งกับความเปล่าเปลี่ยว (Intimacy and solidarity vs. isolation) เกิดในช่วงผู้ใหญ่ตอนต้น

7. การสนับสนุนผู้อื่นแข่งกับการพะวงเฉพาะตนเอง (Generativity vs. self absorption) เกิดในผู้ใหญ่วัยกลางคน

8. ความมั่นคงทางใจแข่งกับความสิ้นหวัง (Integrity vs. despair) เกิดในวัยสูงอายุ

3. ทฤษฎีพัฒนาการทางอารมณ์

นักจิตวิทยาหลายคนได้ศึกษาเกี่ยวกับการเกิดอารมณ์ของมนุษย์ ทฤษฎีที่จะช่วยอธิบายพัฒนาการด้านนี้ที่เป็นที่รู้จักกันดีคือ ทฤษฎีทางอารมณ์ของออสซูเบล (David P Ausubel)

ออสซูเบล กล่าวว่า อารมณ์ของมนุษย์มีพัฒนาการตามระดับอายุ อารมณ์แต่ละชนิดของมนุษย์เกิดขึ้นในวัยต่างๆ ของมนุษย์ตามระดับขั้นของพัฒนาการ ส่วนความกดดันของอารมณ์ จะมากน้อยเท่าใดนั้น ขึ้นอยู่กับปฏิสัมพันธ์ของพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม โดยแบ่งลักษณะอารมณ์ออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

1. อารมณ์ดี (Positive Emotions) ได้แก่ อารมณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ได้รับรู้ในสิ่งที่เขาปรารถนาจะรับรู้ หรือตรงกับความปรารถนาของเขา อารมณ์ดีตามความคิดของออสซูเบล คือ มีจิตปฏิสัมพันธ์ (Affection) ร่าเริง (Joy) เห็นอกเห็นใจ (Sympathy) และฮาซัน (Humor)

2. อารมณ์ไม่ดี (Negative Emotions) ได้แก่ อารมณ์พลัดพรากจากความรัก ความกลัว ความวิตกกังวล โกรธ ก้าวร้าว และอิจฉา

ออสซูเบล ยังได้กล่าวอีกว่า อารมณ์ทั้งหมดนี้จะเกิดครบบริบูรณ์เมื่อเด็กอายุได้ 2 ปี

4. ทฤษฎีพัฒนาการทางความคิดสติปัญญา

ทฤษฎีในกลุ่มนี้สนใจศึกษาพฤติกรรมภายใน โดยเฉพาะในระบบความคิด ได้แก่ ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของพียาเจต์ (Piaget's Theory of Cognitive Development) โครงสร้างทฤษฎีของ จี้นพียาเจต์ (Jean Piaget) อยู่บนพื้นฐานของการศึกษาพัฒนาการเด็กจากการศึกษาระยะยาวด้วยการสังเกต พียาเจต์ สนใจพัฒนาการของการเกิดความรู้ (knowledge) และลักษณะแบบแผนของการคิดของคนในแต่ละช่วงอายุ ว่าการเรียนรู้ เกิดขึ้นได้อย่างไร ซึ่งพียาเจต์ เชื่อว่า ความรู้เกิดจากการที่บุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดกระบวนการทางสติปัญญา (mental operation) ที่จะรับข้อมูลเข้ามาสู่โครงสร้างทางปัญญา (schema) ที่มีอยู่ ซึ่งเรียกว่า การปรับเข้า (assimilation) และปรับขยายข้อมูลที่มีอยู่ให้เข้ากับข้อมูลใหม่ที่ได้รับ ซึ่งเรียกว่า การปรับขยาย (accommodation) ทำให้เกิดความรู้ หรือประสบการณ์ใหม่ และเมื่อกระบวนการปรับเข้าและปรับขยายอยู่ในสมดุล (equilibration) ก็จะนำไปสู่การพัฒนาสติปัญญาของแต่ละบุคคล

ทฤษฎีของ พียาเจต์ ได้แบ่งลำดับขั้นพัฒนาการทางด้านสติปัญญาออกเป็น 4 ระยะดังนี้

1. ระยะพัฒนาการทางประสาทสัมผัส และการเคลื่อนไหว (Sensorimotor stage) อยู่ระหว่างอายุแรกเกิด - 2 ปี เป็นระยะที่การกระทำเกิดจากระดับปฏิกิริยาสะท้อนแรกเกิดไปสู่การใช้สัญลักษณ์โดยใช้ร่างกายตนเองในการแสดงออกและสื่อสาร และเรียนรู้โลกจากการสัมผัส และการกระทำ พียาเจต์ ได้แบ่งระยะนี้ออกเป็น 6 ขั้นตอนย่อย ดังนี้

1.1 ขั้นปฏิกิริยาสะท้อน (reflexive stage) อยู่ระหว่างอายุแรกเกิด - 1 เดือน เป็นขั้นที่ทารกจะมีพฤติกรรมสะท้อนอย่างง่าย (reflex) เช่น การดูดนิ้ว การกำมือ ซึ่งสิ่งที่กระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมเหล่านี้มาจากการสัมผัส เสียง กลิ่น และการมองเห็น

1.2 ขั้นพัฒนาการอวัยวะเคลื่อนไหวด้วยประสบการณ์เบื้องต้น (primary circular reactions) อยู่ระหว่างอายุ 1 - 4 เดือน เป็นขั้นที่ทารกใช้ประสบการณ์เบื้องต้นจากการได้รับการตอบสนองจากการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้วยปฏิกิริยาสะท้อน (reflex) เป็นแนวทางในการเคลื่อนไหวตนเอง ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวที่ไม่มีจุดมุ่งหมายและไม่มีการประสานงานกัน และมักเป็นพฤติกรรมที่กระทำซ้ำๆ และง่ายๆ เช่น การกำมือและปล่อยมือ หรือการกระตุกฝ่าหมัดซ้ำๆ

1.3 ขั้นพัฒนาการอวัยวะเคลื่อนไหวอย่างมีจุดมุ่งหมาย (secondary circular reactions) อยู่ระหว่างอายุ 4 – 8 เดือน เป็นขั้นที่ทารกเริ่มมีจุดมุ่งหมายในการกระทำ และมัก กระทำซ้ำๆ เพราะเกิดความสนใจในผลของพฤติกรรมนั้น เช่น เมื่อทารกเขย่าของเล่นแล้วเกิดเสียง เสียงที่เกิดขึ้นจะกระตุ้นให้ทารกเขย่าของเล่นนั้นซ้ำๆ

1.4 ขั้นพัฒนาการประสานงานของอวัยวะ (coordination of secondary schemes) อยู่ระหว่างอายุ 8 – 12 เดือน เป็นขั้นที่ทารกเริ่มรู้จักแก้ปัญหาอย่างง่าย ๆ โดยใช้พฤติกรรมการเรียนรู้ เช่น รู้จักผลักหมอนออกเพื่อเอาตุ๊กตาที่ซ่อนไว้ใต้หมอน ทารกเริ่มมีพัฒนาการแนวคิดเกี่ยวกับการคงที่ของวัตถุ (object permanence) เรียนรู้ว่าถึงแม้วัตถุหรือบุคคลเมื่อพ้นสายตาก็ยังคงอยู่ไม่หาย

1.5 ขั้นพัฒนาการความคิดริเริ่มแบบลองผิดลองถูก (tertiary circular reactions) อยู่ระหว่างอายุ 12 – 18 เดือน เป็นขั้นที่เด็กเริ่มสร้างพฤติกรรมใหม่ด้วยการลองผิดลองถูก (trial and error) และสนใจถึงผลของพฤติกรรมใหม่ๆ มีการทดลองทำดูหลายๆ แบบ เพื่อดูว่าจะเกิดอะไรขึ้นอย่างมีจุดมุ่งหมาย และเริ่มที่จะมีความคิดริเริ่มในการกระทำสิ่งต่างๆ ต่อไป

1.6 ขั้นพัฒนาการโครงสร้างทางสติปัญญาเบื้องต้น (mental combinations) อยู่ระหว่างอายุ 18 – 24 เดือน เป็นขั้นที่เด็กเริ่มรู้จักคิดหาวิธีแก้ปัญหาโดยไม่ต้องอาศัยการลองผิดลองถูกอีก เด็กสามารถแสดงพฤติกรรมเลียนแบบผู้ใหญ่ได้ โดยอาศัยความจำในสิ่งที่ตนเองเคยเห็นและเป็นขั้นที่เด็กวัยนี้เริ่มใช้ภาษาในการสื่อสารให้เกิดความเข้าใจ

2. ระยะเวลาการก่อนเกิดความคิดอย่างมีเหตุผล (Preoperational stage) อยู่ระหว่างอายุ 2 – 7 ปี พือาเจต์ แบ่งพัฒนาการขั้นนี้เป็น 2 ขั้นย่อย คือ

2.1 ขั้นพัฒนาการก่อนเกิดความคิดรวบยอดอย่างใช้เหตุผล (perconceptual substage) อยู่ระหว่างอายุ 2 – 4 ปี เป็นระยะที่มีความคิดที่ยึดตนเองเป็นจุดศูนย์กลาง (egocentrism) จะมองสิ่งต่างๆ ในมุมมองของตนเอง โดยไม่เข้าใจความคิดของคนอื่นที่มีความแตกต่างไปจากตนเอง ความสามารถในการใช้ภาษาและสัญลักษณ์เป็นตัวแทนวัตถุเพิ่มขึ้น การเล่นเลียนแบบ

2.2 ขั้นพัฒนาการใกล้เกิดความคิดรวบยอดอย่างใช้เหตุผล หรือขั้นรู้จักคิดได้เอง (intuitive substage) อยู่ระหว่างอายุ 4 – 7 ปี เป็นระยะที่เด็กยังไม่สามารถที่จะใช้เหตุผลในการตัดสินใจ ความคิดความเข้าใจของเด็กยังขึ้นอยู่กับการรับรู้ของเขาหรือสิ่งที่เขามองเห็นขณะนั้น และตัดสินใจกระทำโดยดูจากลักษณะภายนอกที่เห็นอย่างเดียว เด็กเริ่มใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการคิดมากขึ้น เริ่มเลียนแบบพฤติกรรมผู้ใหญ่โดยเล่นแบบสมมติ

3. ระยะเวลาการความคิดอย่างมีเหตุผลเป็นรูปธรรม (Concrete operation stage) อยู่ระหว่างอายุ 7 – 11 ปี เด็กวัยนี้จะเข้าใจเหตุผลและรับรู้ความเป็นจริงมากขึ้นเรื่อยๆ ความคิดที่ยึดตนเองเป็นศูนย์กลางลดน้อยลง และเริ่มรับฟัง เข้าใจความคิดเห็นของผู้อื่นมากขึ้น สามารถคิด

ย้อนกลับไปกลับมาได้ เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุ จัดแบ่งแยกหมวดหมู่ได้มากขึ้น เริ่มยอมรับเรื่องจริยธรรม และพยายามกระทำในสิ่งที่ถูกต้องด้วยตนเอง

4. ระยะพัฒนาการความเข้าใจอย่างมีเหตุผล (Formal operation stage) อยู่ในช่วงอายุ 11 ปีขึ้นไป เป็นระยะที่พัฒนาการด้านสติปัญญาและความคิดของเด็กพัฒนาขึ้นสู่ระดับวุฒิภาวะสูงสุด คือเด็กวัยนี้จะเริ่มคิดเหมือนผู้ใหญ่ สามารถที่จะคิดอย่างมีเหตุผล สามารถวิเคราะห์ สังเคราะห์ความคิดได้ และเกิดความคิดรวบยอดในสิ่งที่เป็นนามธรรมนอกเหนือไปจากสิ่งที่ตาของเขามองเห็น

5. ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรม

การพัฒนาการทางจริยธรรมเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยให้เด็กเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีความประพฤติดี เป็นพฤติกรรมที่มีสำนึกและการตัดสินใจ ควบคุมพฤติกรรมให้แสดงออกในทิศทางที่ถูกต้อง เพื่อสามารถอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข

ลอว์เรนซ์ โคลเบอร์ก (Lawrence Kohlberg) ได้พัฒนาแนวคิดทฤษฎีของพือาเจต์ สร้างเป็นทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรม (Kohlberg's theory of moral development) โดยแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. ระดับก่อนมีจริยธรรมอย่างเป็นเหตุเป็นผล (Preconventional or premoral level) อยู่ในระหว่างอายุ 4 – 7 ปี โดยแบ่งระยะนี้เป็น 2 ขั้นตอน คือ

1.1 ระดับจริยธรรมของผู้อื่น (Heteronomous Morality) เด็กจะตัดสินว่าพฤติกรรมนั้นถูกหรือผิดขึ้นอยู่กับผู้ที่มีอำนาจเหนือพฤติกรรมของเขาเป็นผู้กำหนด เช่น พ่อ แม่ ครู

1.2 ผลประโยชน์ของตนเป็นใหญ่ (Individualism and Instrumental Purpose and Exchange) ถ้าพฤติกรรมที่แสดงออกแล้วได้รับรางวัล หรือคำชมซึ่งตนเองรู้สึกพอใจ เด็กจะตัดสินว่าพฤติกรรมนั้นถูกต้อง ดีงาม

2. ระดับจริยธรรมอย่างมีกฎเกณฑ์ (Conventional level) อยู่ในระหว่างอายุ 7 – 11 ปี เด็กเริ่มใช้กฎเกณฑ์ขึ้นมากำหนดความถูก ความดี โดยกลุ่ม หรือสังคมเป็นผู้กำหนด ดังนี้

2.1 การยอมรับของกลุ่ม เด็กตัดสินพฤติกรรมที่ดีหรือถูกโดยการยอมรับของกลุ่มเพื่อน (peer group)

2.2 ระเบียบของสังคม พฤติกรรมที่ดีหรือถูกขึ้นอยู่กับระเบียบ กฎหมาย ประเพณี หรือข้อกำหนดทางศาสนา

3. ระดับจริยธรรมอย่างมีวิจารณญาณ (Post conventional level) อยู่ในช่วงอายุ 12 ปีขึ้นไป ในระดับนี้พฤติกรรมขึ้นอยู่กับอิทธิพลของสังคม จากการเรียนรู้สังคม ทำให้บุคคลพัฒนาสิ่งที่ดีที่ถูกที่ควรได้ด้วยตัวเอง พยายามให้คุณค่าทางจริยธรรมอย่างเที่ยงตรง และนำไปใช้โดยให้เหตุผลเชิง

จริยธรรม เช่น การช่วยเหลือคนจนเป็นสิ่งที่ดี เพราะคนส่วนมากยอมรับและเห็นด้วย ในระดับนี้มี 2 ขั้นตอน ดังนี้

3.1 สัญญาสังคม (Social contract) การแสดงพฤติกรรมจะเป็นสิ่งที่สังคมส่วนมากยอมรับ

3.2 คุณธรรมสากล (Universal Ethical Principle) พฤติกรรมที่แสดงออกควรจะถูกต้องที่ได้รับการยอมรับจากคนส่วนมาก ทั่วโลกเป็นสากล เช่น ความมีใจยุติธรรม เน้นสิ่งที่ดีไม่ว่าจะอยู่ในที่ใดหรือสถานการณ์ใดก็ตาม

6. ทฤษฎีพัฒนาการทางจิตวิญญาณ

เฟาวเลอร์ (Fowler) ได้พัฒนาทฤษฎีทางจิตวิญญาณ (Spiritual development theory) ซึ่งกล่าวถึงพัฒนาการความศรัทธา (faith development) ซึ่งมี 7 ขั้นตอน โดยให้ความหมายความศรัทธาว่าเป็นวิธีการมองชีวิตในภาพที่เป็นองค์รวม โดยภาพในที่นี้เป็นตัวแทนภายใน และความรู้สึกของแต่ละคนต่อเหตุการณ์ที่สำคัญในชีวิต เฟาวเลอร์ ได้ศึกษาพัฒนาการความศรัทธาบนพื้นฐานของพีอาเจต์ อิริคสัน และโคลเบอร์ก ซึ่งมี 4 ขั้นตอน ที่มีความสัมพันธ์มากกับพัฒนาการทางสติปัญญาและจิตสังคมในวัยเด็ก ดังนี้

ขั้นนำ (undifferentiated) อยู่ในช่วงวัยทารก เป็นขั้นก่อนที่จะมีพัฒนาการความศรัทธา เพราะทารกยังไม่มีภาษา และยังไม่มียุติธรรมในการกำหนดพฤติกรรมความศรัทธา จะเริ่มสร้างขึ้นจากการที่ทารกพัฒนาความไว้วางใจ โดยมีการปฏิสัมพันธ์กับบิดา มารดา

ขั้นที่ 1 (intuitive - projective) อยู่ในช่วงวัยเด็กตอนต้น ซึ่งเป็นช่วงที่เด็กเลียนแบบพฤติกรรมผู้อื่นโดยไม่เข้าใจความหมาย บิดามารดาเป็นผู้ที่เด็กให้ความศรัทธา เด็กจึงเริ่มเลียนแบบบิดามารดา และยอมรับความเชื่อของบิดามารดา

ขั้นที่ 2 (mythical - literal) อยู่ในช่วงวัยเรียน พัฒนาการทางจิตวิญญาณจะสอดคล้องไปกับพัฒนาการทางสติปัญญา และมีความสัมพันธ์อย่างมากกับประสบการณ์ และการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมของเด็ก เช่น คาดหวังว่าถ้าทำดีต้องได้รางวัลตอบแทน และถ้าทำไม่ดีต้องถูกลงโทษ

ขั้นที่ 3 (individuating - reflexive) อยู่ในวัยผู้ใหญ่ตอนต้น วัยรุ่นเริ่มมีความสงสัยมากขึ้น และเริ่มเปรียบเทียบศาสนาที่บิดามารดานับถือกับศาสนาอื่น พยายามที่จะค้นหาศาสนาของตนเอง วัยรุ่นจะสามารถตัดสินใจเกี่ยวกับความเชื่อความศรัทธาของตนเองได้เมื่อเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ตอนต้น

การนำความรู้ทฤษฎีการพัฒนารมาใช้ในการดูแลเด็ก

ให้คำแนะนำบิดามารดาหรือผู้เลี้ยงดูเด็กให้เข้าใจในพัฒนาการของเด็กแต่ละวัย และการปฏิบัติดูแลเด็กแต่ละวัยแตกต่างกัน ดังตัวอย่าง

1. ตามแนวทฤษฎีจิต – เพศ ของฟรอยด์

- เด็กทารกต้องได้รับการดูแล ไม่ว่าจะเป็นการดูนม ดูมือ ดูปาก หรือการนำสิ่งของเข้าปากเพราะจะทำให้เด็กสงบและสบายได้
- ฝึกหัดให้เด็กในวัยหัดเดิน ขยับถ่ายโดยจะต้องทำให้เกิดความพอดีในปฏิสัมพันธ์ระหว่างการยินยอม การต่อต้าน และการร่วมมือกัน โดยไม่เข้มงวด บังคับ ลงโทษเด็กมากเกินไป
- ถ้าพบเด็กอายุ 3 – 6 ปี เล่นอวัยวะเพศของตนเอง ต้องเข้าใจว่าเป็นเรื่องปกติตามวัย ซึ่งเป็นระยะที่เด็กมีความพึงพอใจทางอวัยวะสืบพันธุ์ หรือเด็กผู้ชายที่ติดมารดาและอิจฉาบิดา และเด็กผู้หญิงติดบิดาและอิจฉามารดา บิดามารดาต้องเข้าใจในพัฒนาการของเด็กโดยบิดาต้องปฏิบัติตนเป็นมิตร เป็นที่พึ่งช่วยเหลือและไม่ตอบโต้แข่งขันกับเด็ก และมารดาควรแสดงบทบาทที่นับถือยกย่องและมีความรักให้พอ เมื่อเด็กโตขึ้นจะลบล้างความขัดแย้งในใจนั้นได้เอง

2. ตามแนวทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของพียาเจต์

การสอนเด็กให้เข้าใจหรือเรียนรู้จะต้องดูตามความสามารถของเด็กแต่ละวัย เช่น เด็กวัยก่อนเรียนต้องให้เห็นรูปแบบชัดเจนโดยใช้คำสั่งสั้นๆ และทำเป็นตัวอย่างให้เด็กเห็น

3. ตามแนวทฤษฎีจิตสังคมของอีริกสัน

- เด็กในโรงพยาบาลอายุ 6 ปี นั่งอมนิ้วมือ ปัสสาวะรดที่นอน แสดงให้เห็นว่าเด็กต้องเกิดอะไรขึ้นที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เช่น มีความเครียด กลัว เป็นต้น จึงแสดงพฤติกรรมถดถอย (regression) ออกมา
- ในเด็กวัยก่อนเรียน ควรให้ความสนใจในกิจกรรมต่างๆ ที่เด็กทำ ส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของเด็ก กระตุ้นให้เด็กสำรวจ วางแผน และทำตามเป้าหมายที่วางไว้
- ในเด็กวัยหัดเดิน ควรส่งเสริมให้เด็กช่วยเหลือตนเองด้วยการให้คำชี้แนะ และชมเชยเมื่อเด็กทำสำเร็จ

4. ตามแนวทฤษฎีจริยธรรมของโคลเบอร์ก

- ผู้ดูแลสามารถสอนกฎเกณฑ์ระเบียบต่างๆ แก่เด็กได้ เช่น เมื่อพบเด็กอายุ 6 ปี ชอบลักขโมยของเด็กคนอื่น อาจเป็นคนอยากแสดงให้คนทราบว่าตนมีของเหมือนกับเพื่อน อยากให้เพื่อนยอมรับ
- ผู้ใหญ่ต้องเป็นแบบอย่างในการกระทำที่เหมาะสมด้วยเหตุผล ส่งเสริมพฤติกรรมที่เหมาะสมแก่เด็ก ห้ามปรามและให้หยุดกระทำเมื่อเด็กมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม
- ฝึกหัดให้เด็กคิดด้วยเหตุผล รับผิดชอบกระทำจนเกิดเป็นค่านิยมและมโนธรรม

เอกสารอ้างอิง

- พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุญย์. (2547). *ทฤษฎีจิตวิทยาพัฒนาการ*. กรุงเทพฯ : บริษัท แอคทีฟ พรีนซ์ จำกัด.
- มนตรี ตู้อินดา, วินัย สุวัตถิ, อรุณ วงษ์จิราษฏร์ และคณะ(บรรณาธิการ). (2542). *กุมารเวชศาสตร์ เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 2*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์.
- ลดาวัดย์ ประทีปชัยกูร. (2545). *การพยาบาลเพื่อส่งเสริมสุขภาพเด็กปฐมวัย*. สงขลา : บริษัท อัลลายด์เพลส จำกัด.
- ศรีเรือน แก้วกังวาล. (2545). *จิตวิทยาพัฒนาการชีวิตทุกช่วงวัย : แนวคิดเชิงทฤษฎี-วัยเด็กตอนกลาง*. เล่ม 1. (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Ball, J. & Bindler, R. (1995). *Pediatric nursing : Caring for children*. Connecticut : Appleton & Lange.
- Betz. C.L., Hunsberger, N., & Wright, S. (1994). *Family centered nursing care of Children*. (2nd ed.) Philadelphia : WB Sanunder.
- James, S. R., Ashwill, J. W., Droske, S. C. (2002). *Nursing care of children: Principles & Practice*. Philadelphia : Sauders.